

Litteratur

- Gronnum, N. (1992) *The groundworks of Danish intonation. An introduction*. København: Museum Tusculanum Press.
- Pedersen, K.M. (2009) »Bornholmsk dialektsyntaks« i: Henrik Hovmark m.fl. (red.): *I Mund og Bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*, 249–262. Udg. af Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.
- Thomsen, V. (1908/1994) »Lydlære« i: Espersen J.C.S.: *Bornholmsk Ordbog*, 1–67, multi-print, Hardy Larsen, eksp. Nyboder Boghandel.
- Willerslev, R. (1983) *Den glømte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914*. København: Gyldendal.
- Wimmer, L. (1908/1994): »Bøjningslære«, i: Espersen, J.C.S.: *Bornholmsk Ordbog*, 68–149, multi-print, Hardy Larsen, eksp. Nyboder Boghandel.
- Zola Christensen, L. og R. Zola Christensen (2004): »60 svensk-danska syntaxskillnader« i: Henrik Jørgensen m.fl. (red.): *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag 4. februar 2004*, 61–72. Århus: Wessel og Huitfeldt.

Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter?

Mathias Strandberg

DE NORDISKA SPRÅKEN ÄR SOM BEKANT NÄRA SLÄKT – SÅ nära släkt att det ibland är svårt att avgöra om en dialekt eller en dialektgrupp bör föras till det ena eller det andra språket.¹ Så har Skånes traditionella dialekter – skånemålen – ömsom betraktats som östdanska dialekter, ömsom som sydsvenska, då de har vissa drag gemensamma med danskan och danska dialekter, andra med svenskan och svenska dialekter. Spörsmålet får dessutom en något pikant dimension i och med att landskapet fram till 1600-talet var en del av Danmark. Samtidigt som man kan diskutera de skånska dialekternas »danshet« och »svenshet« med utgångspunkt i språkhistoriska och dialektgeografiska fakta är fallet med skånskan och nationalitetsskiftet ett gott exempel på hur samhälleliga faktorer – inte minst vilken stat ett dialektområde tillhör – påverkar vår uppfattning av den språkliga verkligheten.

Hur pass »danska« resp. »svenska« de skånska dialekterna är eller har varit finner man (åtminstone skenbart) olika besked om i litteraturen. Peter Skautrup (1947, vol. 2, s. 295) skriver i *Det danske Sprogs Historie* att »Skånsken er bevarret som dansk

¹ Se Michael Bach Ipsens glosliste til denne artikel s. 308–287.

dialekt den dag i dag». Drygt 60 år senare skriver Ulf Teleman (2008, s. 16) för en dansk publik i *Svenska för danskar* apropå förhållandena under 1600-talet: »skånska dialekter avvek faktiskt ganska mycket från det danska skriftspråket». De skånska dialekterna kan åtminstone i ett historiskt perspektiv betraktas som danska dialekter, men de har redan tidigt uppvissat en för danska sammanhang påtaglig frändskap med svenska dialekter. Delvis som ett resultat av att vissa själländska notationer gjort halt vid Öresund, andra vid gamla riksgränsen, andra åter någonstans däremellan, intar skånemålen en förmedlande ställning mellan två av de nordiska nationalspråken.

Huruvida man väljer att kalla de skånska dialekterna »östdanska» eller »sydsvenska» är en terminologisk fråga som kan få olika svar i olika sammanhang och med olika perspektiv. Den behöver inte något definitivt svar, och det kommer den inte heller att få här. Syftet med denna uppsats är att ge en redogörelse för några av de huvudsakliga danska och svenska inslagen i äldre och yngre skånsk dialekt. Med »danska inslag» menar jag språkliga drag som har sitt språk-historiska och dialektgeografiska ursprung i nuvarande Danmark, och med »svenska inslag» menar jag på motsvarande sätt språkliga drag som har sitt språkhistoriska och dialektgeografiska ursprung i nuvarande Sverige – i bägge fallen exklusive det skånska dialektområdet. De drag jag valt att ta upp är dels verkningsarna av tre »klassiska» danska språkhistoriska processer: *klusilsväckelsen*, *spirantsväckelsen* och *införtissväckelsen*, som haft stor betydelse för skånemålen i ljudgestalt, dels tre uttalsdrag som ofta anförs (se t.ex. Bruce 2000) som de viktigaste i den nutida skånskan: bakre *r*, diftonger och de skånska tonaccenterna. Med utgångspunkt i dessa språkdrag diskuterar jag avslutningsvis de skånska dialekternas ställning mellan danska och

svenska – givetvis utan anspråk på att tillnärmelsevis slutgiltigt behandla denna komplexa fråga.

I de fall inget annat anges är de dialektformer som anförs hämtade från de skånska dialektorsamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen. De återges här i transkription från landsmålsalfabetet till IPA (se Strandberg 2014, s. 199 för transkriptionsprinciper; se om landsmålsalfabetet Eriksson 1961).

Klusilförsvagningen

Ett drag i äldre skånsk dialekt som omedelbart för tanken till danskan är klusilförsvagningen, alltså utvecklingen av de tonlösa klusilerna *p*, *t* och *k* till de tonande *b*, *d* och *g* (med vissa vidareutvecklingar). Denna novation uppstod på Själland senast kring år 1100 (Skautrup 1944, s. 229) och nådde Skåne kort därefter (Wigforss 1913–18 s. 676). Den drabbar tonlösa klusiler i alla ställningar utom i början av en betonad stavelse. Av *gapa*, *mat* och *kaka* blev (i huvudsak) *gaba*, *mad* och *kaga*. Novationen nådde i väster så långt norrut som till Bohuslän i det då under Danmark lydande Norge, och till det nuvarande Norges sydspets (Bandle 1973, s. 70 f., karta 15). Den erövrade dessutom de sydsjälländska socknarna Markaryd och Hallaryd (Hedström 1932, s. xii). I öster gjorde den halt vid Mörrumsån i västra Blekinge.

Klusilförsvagningen har haft stor betydelse för den dialektgeografiska indelningen av sydsjälländska dialekter. En stor delsträcka av gränsen får hos Ernst Wigforss (1913–18, s. 676) utgöra nord- och östgräns för skånemålen. De äldre dialekterna i Markaryd, Hallaryd och Blekinges västligaste härad Lister räknas på grund av sina klusilförsvagade former som skånska (Svenning 1917–37, s. 12, Hedström 1932, s. xii, Ingers 1939, s. 7). Generellt har klusilförsvagningen gått längst

på Själland, som är novationens centrum. I själländska dialekter har det forndanska *p* gått hela vägen till [w] (Bennike & Kristensen 1898–1912, s. 95 f., karta 49) och *t* till [ð] (s. 96 f., karta 50) medan *k* beroende på ställning har blivit [w] eller [j] eller helt bortfallit. I Skåne har utvecklingen av *t* stannat vid att klusilen gått från tonlös till tonande. Forndanskans (fda.) *mat* motsvaras således av [ma:d]. Endast ett litet område i sydöstra Skåne har frikativisering till [ð], och då bara efter gammal kort rotstavelse. *Spett* och *brott* heter här [spuð] resp. [bruð]. Men denna utveckling är både geografiskt och fonologiskt starkt begränsad och har dessutom tidigt marginaliserats. De gamla klusilerna *p* och *k* uppvisar större variation. I de flesta skånemål har *p* blivit tonande; *gapa* uttalas således [ʔga:ba].² I västra och södra Skåne motsvaras *p* dock av *v*: [ʔga:va]. Längst i sydväst går utvecklingen ända till [w], men bara efter fda. långt *o* (Ingers 1939, s. 254 ff.). Här heter t.ex. *ropa* [ʔʁo:we] och liknande. Klusilen *k* har i hela skånemålsområdet övergått till *g* efter mellanvokaler och bakre vokaler; *kaka* har blivit [ʔkʰa:ga]. I södra Skåne har detta (*k* >) *g* palataliserats framför främre vokaler (sydskånsk förmjukning). I större delen av Sydsåne har klusilen affricerats till [dʒ] eller [dʒ] (jfr konsonanten i eng. *edge*); i ett område i sydväst har (*k* >) *g* i stället övergått till [j], och föregående vokal har öppnats (Ingers 1939, s. 240 ff.). Verbet sv. *leka*, da. *lege*, heter i norra Skåne således [ʔle:ga], i sydväst [ʔle:dʒa] och längst i sydväst [ʔle:jɛ]. I ungefär samma område där fda. *k* har utvecklats till *j* efter främre vokaler har bortfallit ägt rum efter gammalt långt *u*, och *bruk* heter t.ex. [bru:] (Ingers 1939, s. 251).

² Jag betecknar i detta avsnitt för enkelhetens skull och i överensstämmelse med dialektuppteckningarna långa vokaler i fonetiska transkriptioner som monofonger trots att de egentligen (i vissa fall) troligen har realiserats som difonger; se härom vidare nedan.

Försvagningen av *p*, *t* och *k* är numera starkt marginaliserad. Former som [ʔga:ba], [ma:d] och [ʔkʰa:ga] förekommer bara i vissa grupper. Där de förekommer torde de dock spela en viktig roll som dialektmarkörer. Syd- och västskånska varianter som [ʔga:va] är troligtvis inte längre i bruk.

Frikativförsvagningen

En annan novation med själländskt ursprung som spridit sig över stora delar av Sydsverige och som också bidrar till att ge de skånska dialekterna en dansk prägel är de skilda utvecklingarna av de forndanska frikativorna *th* (ð), *gh* (frikativt *g*) och *w*, som i dansk språkhistoria sammanfattande brukar kallas *spirantsväckelsen*. Generellt kan sägas att dessa konsonanter i andra ställningar än början av betonade stavelser i stor utsträckning har bortfallit eller bytt artikulationsställe.

I själländskan har den tonande dentala frikativan [ð] (skriven *th* i normaliserad fda.) bortfallit i utljud och mellanvokaler (Bennike & Kristensen 1898–1912, s. 110, karta 56), t.ex. fda. *skēth*, *skuthæ* > *ske*, *skue*, men i många fall övergått till ett *j*-ljud före konsonant, t.ex. i ortnamnet *Vejle* (s. 113, Skautrup 1944, s. 234), som bör återgå på en form *Wæthlæ* (Bennike & Kristensen 1898–1919, s. 113) och innehålla ordet fda. *wæthel* 'vadställe'. I Nordsåne faller den tonande dentala frikativan genomgående, och vi får former som [ma:], [je:], [gu:], svarande mot *mad* 'långt liggande gräsbevuxen mark', *skeð* och *god* (fda. *math*, *skēth* och *gōth(er)*) – och det på flera håll förekommande ortnamnet *Väla* [ʔve:la], vilket etymologiskt direkt svarar mot det danska *Vejle*. I Sydsåne har [ð] däremot utvecklats till ett klusilt *d* efter främre höga vokaler och höga mellanvokaler (*i*, *y*, *u*, t.ex. *tud* [tʰi:d]) samt efter gammal kort rotstavelse (t.ex. *bod* [bu:d]). I ett litet område i sydvästligaste Skåne har det klusilerats även i andra

ställningar och här heter det alltså t.ex. *god* [gu:d] (Ingers 1939, s. 109).

I fda. var *g* en klusil ([g]) i början av betonade stavelser och i övriga ställningar (efter och mellan vokaler) en frikativ ([ɣ]), i normaliserad fda. skriven *gh*. Denna utveckla- des i stora delar av det nordiska språkområdet till en klusil. I stora delar av Sydskandinavien blev den i stället till *v* eller *w* i vissa ställningar, till *j* i andra och bortföll helt i åter andra. Voka- len före både påverkade och påverkades av ljudförändringen, och man kan med fördel tala om utvecklingen hos hela ljud- sekvenser: fda. *agh*, *ōgh*, *ugh*, *ōgh* o.s.v. Även det ljud som kom efter det frikativa *g* spelade in. Fda. *maghe*, *vaghin*, *skogh*, *rugl*, *fughl*, *ōgha* motsvaras av skånska dialektformer som [²ma:vɛ, ²ma:wɛ, ²ma:ɛ] (jfr da. *mane*), [²vɔɣn, vɔwn, voɛɣn, vɔjn, varn, vajn] (jfr da. *vogn*), [²sko:v, sko:w, ska:v, skoɛ:v, sku:] (jfr da. *skov*), [²kæ:] (jfr da. *rug*), [²fai:] (jfr da. *fugt*), [²y:a, ²ø:a, ²i:və, ²y:və] (jfr da. *øje*). Se kartor i Benson 1965–70, vol. 1, s. 44, vol. 2, s. 26, vol. 1, s. 40, 36, vol. 2, s. 22 och vol. 1, s. 32.

Slutligen utvecklades fda. *v*, ett konsonantljud som bara fanns efter och mellan vokaler (och i utljud ofta stavades *f*), på olika sätt. I praktiskt taget hela nuvarande Danmark över- gick det i dialekterna till [²w] men bortföll efter *u* (Bennike & Kristensen 1898–1912, s. 106, karta 55). Även i skånemålen bortföll *v* efter *u* (t.ex. *duva* [²ʔda:a]), men i övrigt kvarstår det som [²v]: *ranv* 'bärnsten', *gruva* 'gräva' > [²ka:v, ²gva:v].

Av frikativförsvagningens verkningar är det bara bortfallet av fda. *v* som är vanligt i nutida skånska. Dialektformen som [²da:a] och [²hæ:ɛ] huvud³ förekommer hos relativt många talare.³

3 Formen [²hæ:ɛ] är en sentida regional dialektform som har ersatt äldre skånska former som [²hu:, ²hæ:(d)] (se Benson 1965–70, vol. 2, s. 20 f.), men den kan ändå tjäna som exempel på det fonotaktiska mönstret att *v* saknas efter *u* i skånskan.

Utvecklingen av -a och -o

Om *klusilsväckelsen* och *spirantsväckelsen* har haft stor betydelse för de skånska dialekternas utveckling och synbarliga frändskap med själländska dialekter, har infortissväckel- sen, försvagningen av obetonade ändelsevokaler, spelat en desto mindre roll öster om Öresund. Gemensam är visserli- gen övergången av fda. -u (> -o) till en orundad central eller främre volal *e* ([e]) eller i Skåne oftare [ɛ]; i fda. ofta skriven *æ*). Den påträffas i skånemålen bl.a. i pluralformer av starka verb, t.ex. [²jyn:ɛ] 'gick' (jfr äldre da. *ginge*, äldre sv. *gingo*), och som s.k. fogevokal i sammansättningar med ord i förle- den som såsom enkla slutar på -a: [²ga:de:lɔjta] (da. *gadehlygte*, sv. *gatuhykta*), [²teɔɔke,gawɔ] (da. *kirkegård*, sv. *kyrkogård*). (Försvagningen av gammalt *u* (> *o*) återfinns för övrigt i stora delar av det nordiska språkområdet.)

Till skillnad från de själländska och övriga västansund- ska danska dialekterna har skånemålen (liksom bornholm- skan) däremot bevarat det obetonade -a i t.ex. [²ga:da, ²yja, ²ganska, ²fira, ²mōɣ:a, ²le:ga] (sv. *gata*, *öga*, *ganska*, *fyra*, *många*, *leka*, da. *gade*, *øje*, *ganske*, *fire*, *mange*, *lege*). I ett litet område i Skånes sydvästra hörn har -a dock försvagats till -e, och det heter här alltså i stället [²ga:de, ²yje, ²ganske, ²fira, ²mōɣe, ²le:je] (Ingers 1939, s. 196 ff.).⁴ Detta ger följdverk- ningar inom böjningsläran. Intressant att notera är att neu- trala substantiv på -e sekundärt får bestämd form på -ene: [²jilene, ²eblene] (jfr [²jilen, ²eblen] i övriga Sydskåne, sv. *gillena*, *äpplena*, da. *gilderne*, *æblerne*). Härfra har -ene spritt sig till andra substantivkategorier och nära nog gene- raliserats, så att t.ex. *fåren* och *även* heter [²fo:ɛene, ²o:ɛene]

4 Försvagningen till -e har i Sydvästskåne i högre grad än i standard- danskan drabbat också sentida lånord, t.ex. ortnamn som *Amerika* [²me:ɛke] och *Kina* [²ke:ine] (Ingers 1939, s. 199).

(jfr da. *fårene, årene*). Försvagningen *-a > -e* ligger troligen bakom motsvarande morfologiska utjämningsprocess i danskan. I det skånska *e*-målet leder försvagningen dessutom till en tendens till analogisk överspridning av tonaccenterna, så att t.ex. presensformen *heter* kan få accent 2 i stället för accent 1: [ʰhɛd:ɛʁ] (jfr [ʰhɛd:ɔʁ] i övriga Sydskåne).

Försvagningen *-a > -e* i Skåne ligger troligtvis inte mycket senare i tid än på Själland och är alltså medeltida (Ingers 1939, s. 226 ff. med litt.). Att det kom att spridas till just sydvästligaste Skåne men inte längre norr- och österut sammanhänger troligtvis med att det tidigt fanns flera städer i närområdet med täta förbindelser både med kringliggande landsbygd och med Själland (Ingers 1939, s. 226; jfr Kock 1904, s. 15, Ohlsson 1978–79, vol. 2, s. 94 f., Hallberg 1981, s. 205). Åtminstone talspråket i Malmö har under danska tiden högst troligen varit *e*-mål (Ingers 1939, s. 226). Om en eventuell förekomst av (själländskfärgat) *e*-mål i Helsingborg se Ohlsson 1978–79, vol. 2, s. 94. Idag talas inte längre *e*-mål någonstans i Skåne.

Uttalet av *r*

Det bakre *r*-et (tungrots-*r*, uvulart *r*, [ʁ]) har skånskan gemensamt med danskan, och det ligger nära till hands att tro att det är ett arv från den danska tiden. Vi vet givetvis inget säkert om hur *r* artikulcerades i vare sig Skåne eller övriga Danmark under 1600-talet, men med stöd av uppgifter från kring år 1900 och framåt kan vi sluta oss till att framre *r* rådde i praktiskt taget hela dåvarande Kristianstads län ännu vid 1800-talets början (Kock 1904, s. 19, Sjöstedt 1936, s. 158, Ingers 1978, s. 98 ff.). Ingemar Ingers (1978, s. 105) uppger att han på 1940-talet fått uppgift om att en man född 1790 i Lilla Uppåkra nordost om Malmö hade framre *r*, däremot inte hans år 1791 i det närbelägna Tottarp födda hustru. »Härav kan man

dra den slutsatsen, att övergången från framre *r* till bakre *r* var något som var på gång i denna del av Skåne mot slutet av 1700-talet» – märk väl hos allmogen. Från och med 1800-talets sista decennier kan vi ganska detaljerat följa utvecklingen i dialektuppteckningarna. Upptecknarna eftersträvar i regel att dokumentera den äldsta, minst standardspråkspåverkade formen av dialekten i fråga och koncentrerade sig därför på äldre talare. Det framgår av uppteckningarna att dessa fortfarande hade framre *r* i stora delar av Kristianstads län mot 1800-talets slut. Men några decennier senare fanns framre *r* bara kvar hos äldre talare i Skånes nordöstra hörn (Sjöstedt 1936, s. 157 f., Ingers 1978, s. 98 ff.). Så sent som 1978 skriver dock Ingemar Ingers (s. 101) att framre *r* sporadiskt kan antäffas i de nordligaste socknarna i Östra Göinge härad.

När bakre *r* först etablerades i Skåne, och varifrån det närmast kom, vet vi inte. Om det kom från Själland, är det lockande att tänka sig att det fick förtäste hos mobilarer delar av den skånska befolkningen – d.v.s. adeln – kring 1600-talets mitt eller tidigare för att sedan långsamt sprida sig ut på landsbygden från städerna och godsen. Freden i Roskilde medförde nämligen att en »järnridå« slogs upp i Öresund (Ohlsson 1978–79, vol. 1, s. 6, 31; jfr Hallberg 1981, s. 199). Mellan 1680-talet och 1820-talet var, som Ingers (1978, s. 106) skriver,

all persontrafik mellan Skåne och Danmark omgiven av stränga restriktioner, införda av svenska myndigheter. Dessa restriktioner träffade både höga och låga, lärda och olärda. Några personliga kontakter existerade knappt förrän på 1820-talet, då hindren delvis lättades.

Naturligtvis är det omöjligt, trots det Ingers skriver, att garantera att ingen enstaka kontakt över sundet förekom som kunde

mediera ett uttalsdrag med hög prestige ens under »järnridans« tid (jfr Ohlsson 1978–79, vol. 1, s. 31), men under denna tid är det troligare att det nya *r*-uttalet förmedlats direkt från kontinenten, snarast nuvarande Tyskland (s. 33) och tämligen parallellt brett ut sig i Skåne och Danmark. Säkra belägg för bakre *r* i danskan saknas hur som helst före 1781 (Nielsen 1950, s. 58 ff. med litt.), och så sent som kring år 1900 fanns rester av främre *r* på många håll i Danmark, även på Själland (Benike & Kristensen 1898–1912, s. 82 f.).

En tredje möjlighet är att bakre *r* uppstått självständigt och spontant i Skåne, utan något som helst samband med ljudets förekomst vare sig i Danmark eller någon annanstans (Sjöstedt 1936, s. 316, Ingers 1978, s. 106). Det kan inte uteslutas, men den sydskandinaviska – och över huvud taget den västeuropeiska – spridningsbilden hos bakre *r* ger anledning till misstanke om ett historiskt samband. Längre tillbaka än till tiden kring år 1800 kan vi hur som helst inte spåra det bakre *r*et på skånsk mark. I precis vilken mån det bakre *r*et historiskt sett är ett danskt drag i skånskan är alltså inte helt klart, men spridningsbilden i Norden är klart sydskandinavisk. När det bakre *r*et stod på höjden av sin framgång var det, med undantag i huvudsak för vissa språkörer med bevarat främre *r* hos äldre talare, allmänt i Sydsverige ända upp till en linje ungefär Falkenberg–Jönköping–Oskarshamn (Sjöstedt 1936, s. 163 karta 11).

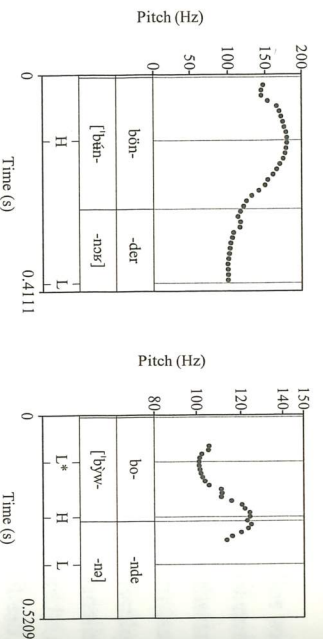
I flera hundra år existerade främre och bakre *r* parallellt, det främre som alltnär marginaliserad relik och det äldre som novation på frammarsch. Givetvis har det säkert under hela denna tid i större eller mindre mån också funnits norrifrån (och utrikesifrån) invandrade talare (och ättlingar till dessa) med främre *r* som inte påverkats av, och inte heller påverkat, det bakre *r*ets prestige. Under 1900-talet sker dock en omvärdning av denna prestige, som resulterar i att det främre *r*et övertar det

bakres roll som högprestigevariant. Den ovan nämnda nordgränsen för bakre *r*, Falkenberg–Jönköping–Oskarshamn, låg i stort sett kvar ännu på 1970-talet. Nutida undersökningar saknas, men »rapporter från olika håll på 90-talet tyder på att kulmen för skorrande *r* i södra Skandinavien är nådd, och att rullande tungspets-*r* är på väg att komma igen» (Bruce 2000, s. 141). Ungefär samtidigt – under 1900-talets sista decennier – som det forärvda främre *r* tog sitt sista andetag i Skåne har alltså ett nytt främre *r* gjort insteg som novation.

Tonaccenten

Ovan har (med reservation för bakre *r*) behandlats ett antal själländska novationer som passerat Öresund in i Skåne och i många fall in i Småland och ännu längre norrut. De utgör »danska» drag i Skånes dialekter på så sätt att de har uppstått i och utgått från Danmark, även om de är spridda i stora delar av Sydsverige (och i vissa fall har nått ända in i södra Norge). Men det finns också själländska novationer som gjort halt vid sundet. En sådan är utvecklingen av den s.k. stöten (da. *stød*) ur det tonaccentsystem som tidigare rådde även på Själland.

De flesta svenska och norska (och några sønderjyska) dialekter har en fonologisk distinktion mellan två tonaccenter: accent 1 och accent 2. Fonetiskt består tonaccenterna i två olika tonkurvor som olika ord uttalas med. Ur denna distinktion utvecklades under medeltiden den danska stötdistinktionen. Mycket förenklat resulterade detta i att tonaccentdistinktionen gick förlorad och de ord som haft accent 1 fick stöt, ett uttalselement som har beskrivits som en glottalklusil. Historiskt sett är den dock snarare ett tonalt fenomen; den har utvecklats ur en viss typ av accent 1-tonkurva (Riad 2000). Stora delar av den dialektgeografiska periferin har aldrig nåtts av denna själländska novation; däremot har tonaccentdistinktionen

Figur 1. Tonkurva över ordet *bönder* (pl.) med accent 1.

Figur 2. Tonkurva över ordet *bonde* med accent 2.

gått förlorad på Fyn, på Bornholm och i större delen av Jylland (se Bennike & Kristensen 1898–1912, karta 74).

Tonaccentdistinktionen i skånemålen avviker på två framträdande sätt från förhållandena längre norrut i Sverige. För det första är själva melodierna olika. I t.ex. Stockholm har accent 2-kurvan två tontoppar medan accent 1-tonkurvan bara har en. I Skåne har bägge tonaccenterna en tontopp. I stället för antalet tontoppar är det tontoppens läge i förhållande till den huvudbetonade stavelsen som avgör om det är fråga om accent 1 eller accent 2. Tontoppen kommer något senare i accent 2 än i accent 1. Vanligtvis ligger den nära slutet av den huvudbetonade stavelsen, ibland några millisekunder in i stavelsen efter (se Figur 1 och Figur 2, s. 298).

En annan skånsk egenhet är att accent 2 – den tonalt komplexare av de två – är betydligt mindre utbredd i ordförrådet. I centralsvenskt standarduttal har i stort sett alla sammansatta ord accent 2, men i skånskan har många typer av sammansättningar i stället accent 1. Det gäller bland annat ord med foges, t.ex. *1gårdshund* (Bruce 1973, Strandberg 2014). Också vissa typer av enkla ord som i centralsvenskt standarduttal har

accent 2 har i stället accent 1 i skånskan. Bland dessa finns en del relativt sena lånord på -a, exempelvis *1schema* och *1pizza* (mot *2schema* och *2pizza* i centralsvenskt standarduttal). Den mer begränsade utbredningen av accent 2 i det skånska ordförrådet återspeglar sannolikt äldre nordiska förhållanden, eftersom distributionen i skånskan är mycket snarlik den i exempelvis det östnorska standarduttalet. Tonaccentdistributionen stämmer också tämligen väl med förekomsten av stöt i sammansatta ord i danskan, givet att stöt motsvarar accent 1 (Strandberg 2014, s. 171 ff. med litt.).

Diftongerna

Något som ofta betraktas som ett slags adelsmärke för de skånska dialekterna är diftonger (se t.ex. Bruce 2000, s. 140). Vilka vokaler det är som uppträder som diftonger, hur diftongerna uttalas och vilken geografisk utbredning de har skiljer sig dock åt mellan äldre och yngre dialekt. Under medeltiden utvecklades vissa långa vokaler till diftonger i stora delar av nuvarande Sydsverige. Långt *a*, som blev *å* i standardsvenskan och standarddanskan, blev en kraftig diftong [aw, aw] i norra Skåne och delar av Halland, Småland och Blekinge. I södra halvan av Skåne redovisar uppteckningarna i stället antingen monofong ([o:]) eller en svagt dissimilerad diftong: [ow, ow, eo:] och liknande, utan inbördes geografisk åskilnad. På likartat sätt har fornöstnordiskt långt *e* utvecklats till en diftong i stora delar av nuvarande Sydsverige. Ordet *sten* heter i äldre dialekt [stajn, stejn, stɔjn, stɛjn] i olika delar av Nordskåne. I Sydsåne dominerar monofongformer i dialektuppteckningarna: [ste:n] etc. (se Benson 1965–70, vol. 3, s. 14 f.). I de äldre dialekterna i nordöstra Skåne och delar av Småland och Blekinge har dessutom gammalt långt (eller relativt tidigt förlångt) *æ* diftongerats till [aj] eller [ej, æj]. *Kniä*

är således upptecknat som [knaj, knej, knæj] i Nordostskåne, som [kne:] i Sydostskåne och som [kne:] i västra halvan av landskapet (se Benson 1965–70, vol. 3, s. 18 f.).

I den nutida skånskan har de ovan beskrivna nord- resp. nordöstskånska diftongerna marginaliserats. De torde numera påträffas blott hos äldre generationer och i någon mån hos yngre i vissa befolkningssgrupper, i synnerhet längst i nordost. I gengäld finns en mer eller mindre framträdande diftongering av långa vokaler i hela landskapet. Dessa diftonger kallas ibland »glidjuddiftonger« och liknande och har ansetts vara av yngre datum än de ovan redovisade diftongerna (Kornhall 1981, s. 175, Bruce 1970, s. 2). Fonetiskt och dialektgeografiskt är »glidjuddiftongerna« dock än så länge endast rudimentärt utforskade. I boken *Vår fonetiska geografi* delar Gösta Bruce (2010, s. 121 ff.; jfr ds. 1970, s. 6 ff.) in Skåne i två huvudområden med utgångspunkt i de två gamla skånska länen, Malmöhus län i sydväst och Kristianstads län i norr och öster (1997 förenade i Skåne län). I det förra området är alla nio långa vokaler diftongerade: i [ei], y [øy], u [øu], o [eu], e [æ], ä [æe], ö [œe], å [œ]. Det senare området har diftongering bara av de fyra höga vokalererna i, y, u och o ([ei, øy, øu, eu]) medan övriga långa vokaler är monofonger ([e:, ε:, ø:, e:, v:]). Bruce ger ingen specifik geografisk avgränsning av de två områdena. I dialektinspelningar jag lät genomföra 2016 framgår dock att gränsen inte följer den gamla länsgränsen helt och hållet; den södra delen av före detta Kristianstads län har diftongiskt uttal av alla nio långa vokaler. Dessutom förekommer diftongering av å hos vissa talare även i det nordligare området.⁵ Det är också oklart hur gamla de s.k. glidjuddiftongerna är. Man har antagit att de har uppstått

5 Till uttalet av långa vokaler i nutida skånska ämnar jag återkomma i annat sammanhang.

hos arbetarklassen i de syd- och västskånska städerna som ett svar på ett behov av nya talspråksmarkörer till följd av den dialektnivellering som följde på urbaniseringen (Hallberg 1981, s. 200; jfr Katlev 2006, s. 126). De är i så fall väsentligen ett 1900-talsfenomen. Stig-Örjan Ohlsson (1978–79, vol. 1, s. 35) har å sin sida lanserat hypotesen att »glidjuddiftongerna« uppstått som ett interferensfenomen hos skåningar med själländspräglat talspråk i samband med nationalitets-skiftet på 1600-talet. Dessa talare skulle enligt Ohlsson också vara de första i Skåne att tillägna sig ett svenskspräglat talspråk, och därvid skulle diftongerna ha uppstått som en följd av »osäkerhet och korrektion i en tvåspråkighetssituation«. Hypotesen har mött berättigad kritik (se Hallberg 1980, s. 199 f., Kornhall 1981, s. 173 ff.), men Ohlsson (1978–79, vol. 1, s. 38) har en viktig poäng: det är inte givet – kanske inte ens troligt – att de s.k. glidjuddiftongerna har uppstått ur verkliga *monofonger* under 1900-talet. Mot detta talar dels vissa passager i litteraturen där det framgår att (svaga) diftonger trots allt fanns i södra Skåne (se t.ex. Kock 1904, s. 16, Ejder 1957 s. 52, Hansson 1969, s. 70), dels framträder diftongerna – när taltempot ger utrymme för diftongisk artikulation – i dialektinspelningar från mitten av 1900-talet, där talare födda i skilda delar av Skåne kring mitten och under andra hälften av 1800-talet hörs (jfr Ohlsson 1978–79, vol. 1, s. 38).⁶ »Glidjuddiftongernas« iögonenfallande frånvaro i uppteckningarna och den klassiska dialektologiska litteraturen har troligen sin förklaring i att de varit »subfonematiska« (Kornhall 1981, s. 177) och mindre dissimilerade än de nordskånska diftongerna (Benson 1965–70, vol. 3, s. 7; jfr Persson 2010, s. 89).

6 Jag arbetar sedan en tid på en fonetisk undersökning av långa vokaler i äldre skånsk dialekt, som jag hoppas kunna publicera i annat sammanhang inom kort.

Däremot är det troligt att diftongerna har genomgått en dissimileringsprocess under 1900-talet, och att denna process har sitt ursprung i den framväxande arbetarklassens språk.

Jag har här tagit upp diftongerna som ett »svenskt« drag i skånska dialekter. De nordskånska diftongerna har visserligen uppstått under danska tiden (och är främmande för central-svenska dialekter), men de ingår i ett större sydsvensk-öst-danskt diftongområde. Någon motsvarighet till skånskans diftonger finns inte väster om Öresund.

Mellan danskt och svenskt

Var befinner sig då skånskan på en skala mellan »danskt« och »svenskt«? Frågan har inte ett utan flera möjliga svar. För det första beror det på vad man menar med »skånska«. Det är stor skillnad mellan skånemål och nutida skånskt talspråk. Som frångått ovan har skånemålen drag som tydligt pekar i dansk riktning: klusilförsvagning, frikativförsvagning, försvagning av *-u* (> *-o*) till *-e* och (delvis) av *-a* till *-e*. Men allt detta finns också långt norr om den gamla riksgränsen: klusilförsvagning i Bohuslän, frikativförsvagning i olika utsträckning på skilda håll i Sverige och *e*-mål i stora delar av Sydsverige, Väster- och Östergötland och Värmland. Med utgångspunkt bara i blotta förekomsten av dessa drag kan vi inte objektivt klassificera skånemålen som (öst)danska dialekter; vi måste då erkänna att vi påverkas av det utomspråkliga förhållandet att Skåne var en del av Danmark fram till 1658. Om vi granskar saken mer i detalj ser vi dock att skånemålen (och dialekterna i södra Halland) ändå framstår som mer »danska« än de flesta dialekter längre norrut i Sverige. Försvagningen av *fda*, *p* har i Syd- och Västskåne (och i södra Halland) gått inte bara till *b* utan ända till *v*, och den sydvästskånska övergången av *k* till *j* efter främre vokal är gemensam med danskan; frikativförsvagningen ger i

högre grad »danskt klingande« former som [²ha:ve] (sv. *hage*) och [skarw] (sv. *skog*) i Skåne (och Halland) än i tex. Småland; och det sydvästskånska *e*-målet är historiskt och dialektgeografiskt skilt från sina motsvarigheter i Småland och längre norrut. Vi kan till dessa drag lägga flera andra som pekar i samma riktning: den sydskaanska palataliseringen av långt *n* (< *fda*, *nn*, *nd*) före vissa vokaler (Areskoug 1957 s. 1 ff., Bennike & Kristensen 1898–1912, s. 121), som saknar historiskt samband med liknande fenomen på andra håll i Norden; sydskaansk delabialisering av *fda*, *ø* i *snø*: [sne:, sni:] (Areskoug 1957 s. 14), sydvästskånsk delabialisering av *fda*, *ø* före *m* i tex. *glömma* [²glm:a], *gömma* [²i:gm:a] (Ingers 1939, s. 61 ff.); sydvästskånskt bortfall av *j* i *ja*-verben (s. 232 ff.; jfr Katlev 2006, s. 129), för att bara nämna några. Vi ser också ganska snabbt att de med danska dialekter gemensamma dragen tenderar att hopa sig i Skånes västra och södra delar, särskilt i sydväst. Skyttmålet i sydvästligaste Skåne kan närmast sägas inta en förmedlande ställning mellan själländska och skånska dialekter. På motsvarande sätt uppvisar de nordöstskånska målen påtagliga likheter med dialekterna på andra sidan Smålandsgränsen och Mörrumsån (jfr Katlev 2006, s. 128). Dessutom finns tydliga beröringspunkter mellan sydöstskånska dialekter och bornholmskan (Areskoug 1957, s. 28 ff.), bl.a. exklusivt östdanska novationer som övergången av *s* till [z] efter betoad vokal (se Thomsen 1908, s. 45 ff.).

Skånemålen utgör en del i ett nordiskt dialektkontinuum, där nationsgränser först sent har blivit relevanta. Det är troligen så de förstås bäst, snarare än med hjälp av stämplat som »danska« och »svenska«. Det har poängterats att dialekterna i Skåne på 1600-talet stod lika nära det svenska skriftspråket som det danska (Ohlsson 1978–79, vol. 1, s. 57; jfr Hallberg 1981, s. 200). Först när dialektutjämningen tar fart under 1900-talet

får nationalitetsskiftet långtgående effekter på det talade språket, i det att detta kommer att närma sig svenskt och inte danskt standardspråk (Ingers 1974; jfr Ohlsson 1978–79, vol. 1, s. 13 f.).

Mycket av det som ger skånemålen en från svenskt perspektiv relativt »dansk» prägel – som placerar det mellan danska ömål och sydsvenska dialekter i det nordiska dialektkontinuet – är i nutida skånskt talspråk marginaliserat eller utdött. Det gäller i stort sett alla de dialektdrag som nämnts strax ovan. Levande hos en stor del av befolkningen är av dessa endast vissa effekter av frikativförsvagningen. De kanske främsta kännetecknen för den nutida skånskan är dock tonaccenternas beskaftenhet (med entoppig accent 2), bakre *r* och diftonger. Av dessa är diftongerna avgjort inte av själländskt ursprung. Upprinnelsen till skånskans bakre *r* är troligen inte heller dansk, men det bidrar onektigen till en kvadröjande »dansk» prägel. Inte heller tonaccenterna som sådana kan föras på danskt konto – de kvarstår sedan gammalt i Skåne under det att de försvunnit från nästan hela nuvarande Danmark – men det finns påtagliga överensstämmelser mellan tonaccentdistributionen i skånskan och stöt-distributionen i danskan vad gäller sammansatta ord.

Bilden kompliceras av att dialektutjämningen i Skåne knapast skett över en natt. Det är fråga om ett kontinuum från skånemålen sådana de föreligger dokumenterade i dialektuppteckningar från tiden kring förra sekelskiftet till den nutida skånskan i all dess geografiska och sociala variation.

Det finns således inget enkelt svar på frågan om vad som är danskt och vad som är svenskt i Skånes dialekter.

Jag vill tacka Martin Persson, som vid läsning av denna uppsats i manuskript har lämnat värdefulla synpunkter.

Källor och litteratur

- Areskoug, H. (1957) *Studier över sydöstsånska folkmål*. 1. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund, 11.)
- Bandle, O. (1973) *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Basel.
- Bennike, V. & M. Kristensen (1898–1912) *Kort over de danske Folkenæl med Forklaringer*. København.
- Benson, S. (1905–70) *Südschwedischer Sprachatlas*. 1–4. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund, 15.)
- Bruce, G. (1970) »Diphthongization in the Malmö dialect». I: *Working Papers* (3), 1–19.
- (1973) »Tonal accent rules for compound stressed words in the Malmö dialect». I: *Working Papers* (7), 1–35.
- (2000) »Skånska fonetiska genvägar». I: P. Meurling (red.), *Från fästing till bredband. Om skånska kommunikationer*, 140–146. Trelleborg.
- (2010) *Vår fonetiska geografi*. Lund.
- Ejder, B. (1957) *Skånes ortnamn*. Serie A. *Bebyggelsenamn*. Del 1. *Albo härad*. Lund.
- Eriksson, M. (1961) *Svensk ljudskrift 1878–1960. En översikt över det svenska landsmålsarbetets utveckling och användning huvudsakligen i tidskriften Svenska landsmål*. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B: 62.)
- Hallberg, G. (1981) [Recension av] »Stig Örtan Ohlsson, *Skånes språkliga försvenskning*. 1–2». I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 198–207.
- Hansson, Å. (1969) *Fonematiska studier i skånska dialekter*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, A: 19.)
- Hedström, G. (1932) *Sydsmålandska folkmål*. 1. *Inledning, studier över vokaler i starktonig ställning*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund, 1.)
- Ingers, I. (1939) *Studier över det sydöstskånska dialektområdet*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund, 5.)

- (1974) »Uniformiteten och Skånes folkmål«. I: *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* (3), 31–43.
- Katlev, J. (2006) »Er der et sprog der hedder skånsk?«. I: *Mål og Mæle* (1), 121–132.
- Kock, A. (1904) »De seneste årens undersøkelinger af skånska bygdenål«. I: *Historisk tidskrift för Skåneland* (2), 1–22.
- Kornhall, D. (1981) »Danska och svenska i Skåne. Kring Stig Örtan Ohlssons Skånes språkliga försvenskning«. I: *Arkiv för nordisk filologi* (96), 169–194.
- Nielsen, N.Å. (1950) »Om bagtunge-r-ets opkomst i dansk«. I: *Sprog og Kultur* (18), 58–64.
- Ohlsson, S.Ö. (1978–79) *Skånes språkliga försvenskning. 1. Inledning. Om skriftspråket under Skånes övergångstid. 2. Blandspråksanalyser*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A: 30 f.)
- Persson, M. (2010) »Dialektivellerling i Färs härad«. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 85–95.
- Riad, T. (2000) »The origin of Danish stød«. I: *Analogy, Levelling and Markedness. Principles of change in phonology and morphology*, 261–300. Berlin–New York.
- Sjöstedt, G. (1936) *Studier över r-ljuden i sydskananaviska mål*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund, 4.)
- Skautrup, P. (1947) *Det danske sprogs historie. 2. Fra unionsbrevet til danske lov*. København.
- Strandberg, M. (2014) *De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, 88.)
- Svenning, J. (1917–37) *Folkmålet i Listers härad i Blekinge. Ljudlära och formlära*. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv, B: 36.)
- Teleman, U. (2008) *Svenska för danskar*. Roskilde.
- Thomsen, V. (1908) »Lydlære«. I: *Espersen, J.C.S. Bornholmsk Ordbog. Med Indledning og Tillæg*, 1–67. Udgivet af Det Kgl. danske Videnskabernes Selskab. København.
- Wigforss, E. (1913–18) *Södra Hallands folkmål. Ljudlära*. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv, B: 13.)

Gloseliste

- affricerats* (*afficera*) *vb.* affrikere, nærmere sig lukkelyd efterfulgt af hæmmelyd
- allmogen* (*allmoge*) *sb.* almue
- anspråk sb.* krav (her: at gøre krav)
- bakre adj.* bagtunge-
- bärsten sb.* rav
- början sb.* begyndelse
- decennier* (*decennium*) *sb.* årti
- delabialisering sb.* bortfald af læberunding, så *ø* og *γ* udtales hhv. [e] og [i]
- drabbar* (*drabba*) *vb.* ramme
- drag sb.* træk
- drygt adv.* godt (og vel)
- egenhet sb.* sær(egen)hed
- erövrade* (*erövrä*) *vb.* erobre
- Falkenberg-Jönköping-Oskarshamn* (på højde med Nordjylland)
- förlorad adj.* tabt
- förndanskans* (*förndanska*) *sb.* gammeldansk (ca. 1100–1515, jf. gammeldanskordbog.dk)
- förnärvda* (*förnärvd*) *adj.* arvet fra oldsproget
- förnöstnordiskt* (*förnöstnordisk*) *sb.* oldøstnordisk
- frikativförsvagningen* (*frikativförsvagning*) *sb.* spirantsvækkelse, dvs. reduktion af hæmmelyd, f.eks. når *v* og *g* (næsten) bliver stumme efter vokal
- frikativisering sb.* overgang til hæmmelyd
- främre adj.* fortunge-
- frändskap sb.* slægtskab
- förleden* (*förled*) *sb.* førsteled
- förmedlande adj.* som bindeled
- förmjukning sb.* svækkelse (egl. opblødning)
- gemensamma* (*gemensam*) *adj.* fælles

- hopa sig vb.* ophobe sig
- hur pass adv.* hvor meget
- hur som helst adv.* under alle omstændigheder
- håll sb.* sted
- inom kort adv.* snart
- järnridå sb.* jerntæppe
- klusilerats* (*klusilera*) *vb.* nærmere sig lukkelyd
- klusilförsvagningen* (*klusilförsvagning*) *sb.* klusilsvækkelse
- knappast adv.* næppe
- kulmen* (*kulm*) *sb.* kulmination
- kvadröjande adj.* vedhængende
- kvarstår* (*kvarstå*) *vb.* findes stadig uforandret
- läge sb.* placering (her: i tid)
- län sb.* amt
- mark sb.* jord, terræn
- medeltiden* (*medeltid*) *sb.* middelalder
- mellan- adj.* mellemtunge-
- mån sb.* udstrækning
- olika* (*olik*) *adj.* forskellig
- omvärdering sb.* omvurdering
- ortnamnet* (*ortnamn*) *sb.* stednavn
- palataliserats* (*palatalisera*) *vb.* palatalisere, nærmere sig *j*-lyd
- påtaglig adj.* tydelig
- redan adv.* allerede
- redovisade* (*redovisa*) *vb.* gennemgå
- relikt sb.* levn
- resp. konj.* henholdsvis
- rudimentært adv.* rudimentært
- s.k. (så kallad) fork.* såkaldt
- samhälleliga* (*samhällelig*) *adj.* samfundsmæssig
- sekselskiftet* (*sekselskift*) *sb.* århundredeskifte
- sentida adj.* nyere

skenbart *adv.* tilsyneladende
 skillnad *sb.* forskel
 slutgiltigt *adv.* endegyldigt
 socknarna (*socken*) *sb.* sogn
 stannat (*stanna*) *vb.* ophøre
 städer (*stad*) *sb.* by
 syftet (*syfte*) *sb.* formål
 synnerhet *sb.* særdeleshed
 sätt *sb.* måde
 såsom *konj.* i (sin) eigenskab af
 tonande *adj.* stent
 tonlösa (*tonlös*) *adj.* ustemt
 tungrots-*r sb.* bagtunge-*r* (som det danske *r*)
 uppgifter (*uppgift*) *sb.* oplysning
 uppsats *sb.* videnskabelig artikel
 ursprung *sb.* oprindelse
 utan *konj.* men
 utjämningprocess *sb.* udjævnelsesproces
 utrymme *sb.* plads
 vadställe *vb.* vadested
 vare sig *konj.* hverken
 ägt rum (*äga rum*) *vb.* finde sted
 ämnar (*ämna*) *vb.* have til hensigt
 ända *adv.* helt
 ättingar (*ättling*) *sb.* slægting
 även *adv.* også
 ömsom *adv.* snart, skiftevis
 åter *adv.* igen

Nye sprogvarianter – en aarhusiansk bydialekt

Ditte Zachariassen

SAMTIDIG MED AT TRADITIONELLE DIALEKTER BLIVER BRUGT mindre og mindre i det meste af Danmark, opstår der nye sproglige varianter i særlige bymiljøer. De nye varianter er blevet kaldt *etholekter* eller *multi-etholekter*, da de findes i boligområder med stor etnisk og sproglig diversitet. I de sidste tredive år er der blevet fundet og forsket i disse varianter i en lang række nordeuropæiske storbyer, blandt andet København, Aarhus, Oslo, Stockholm, Malmø og Berlin.

På tværs af byer og lande har de nye varianter en række grammatiske fællestræk, som er interessante for sprogforskere, fordi de siger noget om, hvordan sprog udvikler sig generelt. Men varianterne har også særlige lokale karakteristika. En såkaldt *maske-undersøgelse (matched-guise test)* af københavnske og aarhusianske taleres egne ubevidste sprogholdninger har vist, at de for forskere så iøjnefaldende fællestræk ikke opfattes som ens af talerne selv. Den stærke lokale forankring, talerne selv oplever, har givet mig inspirationen til at arbejde med de nye varianter ud fra et dialektperspektiv, og jeg har i den forbindelse antaget begrebet *bydialekt*.